

REPREZENTAREA RĂZBOIULUI BONDAREVIAN

Asist. univ. dr. Olga GRĂDINARU

*Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, România
Facultatea de Studii Economice și Gestiunea Afacerilor,
Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare în Afaceri
olga.gradinaru@econ.ubbcluj.ro*

ABSTRACT: Bondarev's War Representation.

The article focuses on Yuri Bondarev's representation of the Second World War in his novel *Hot Snow* (1970). As part of the so-called "Lieutenants' prose" of the Thaw period, the novel displays some key features: psychological perspective, deheroization and naturalistic details. Bondarev's war prose was concerned with the soldier's narrow perspective on war, revealing deheroicized details of the daily life in the war trenches. Our paper offers an analysis of the spatial representation and temporal perception in war, also exploring the image of the enemy and the hypostases and perceptions of death.

Keywords: *Soviet war prose, Bondarev, deheroization, space and time in war, Stalingrad battle*

Iuri Bondarev este unul din reprezentanții fenomenului numit *leitenantskaia proza* („proză a locotenenților“), cel de-al doilea val al prozei de război sovietice, inspirate de cel de-al Doilea Război Mondial. *Adevărul de tranșee* (*okopnaia pravda*) este principiul fundamental al acestei proze, un principiu aflat în opoziție cu *adevărul la scară mare* (*masshtabnaia pravda*), care era considerat necesar poporului întru educarea patriotismului. Numită adesea peiorativ *literatură de tranșee*, reducând perspectiva războiului la o „palmă de pământ” (*piad` zemli*), acest tip de scriitură reducea dimensiunile eroismului așa-numitului „popor sovietic”. Deși neglijată de critica sovietică la început, „proză locotenenților”, acest tip de literatură a devenit apoi victima interpretărilor ideologizante¹ pentru a fi posibilă încadrarea

1 Aceste aspecte au fost prezentate în lucrarea „Bondarev and the Errors of the Soviet Criticism”, în cadrul Conferinței internaționale de la Târgu Mureș *Communication, Con-*

acesteia în realismul socialist. Romanul *Zăpada fierbinte* a fost introdus în programa școlară sovietică în a doua jumătate a anilor '80, iar după câteva decenii în care clasicii sovietici au fost excluși din curriculum, s-a decis reintroducerea acestora pentru „educarea voinței, patriotismului și sentimentului de mândrie pentru patrie”, conform comentariilor recente furnizate de Președintele Comitetului Consiliului Federației pe Știință, Educație și Cultură, Lilia Gumerova². Această decizie reflectă atât cultul războiului și a memoriei, în încercarea de a resuscita educația patriotică în contextul războiului ruso-ucrainean, cât și cultul violenței, așa cum reliefează S. Medvedev în noua carte *A War Made in Russia*.³

Războiul, reprezentat de Bondarev în romanul *Zăpada fierbinte*, supralicitează coordonata relațională, fără a evita coordonata corporală și cea etico-morală. Deși evenimentele reprezentate acoperă două nopți și trei zile din viața detașamentului condus de Drozdovski în perioada celei mai importante confruntări de lângă Stalingrad, ce avea să determine cursul întregului război, spațiul reprezentat este cel parcurs de către soldații sovietici spre poziția de pe malul râului Mâșkova, precum și spațiul unde s-a desfășurat lupta. Acuratețea geografică este un principiu restrictiv aplicat largheței manevrelor militare reprezentate de către generația locotenenților. Această trăsătură specifică deține, conform M. Balina, o funcție dublă: furnizează sprijin factual narațiunii focalizate asupra unui eveniment istoric și provoacă zugrăvirea epică a istoriei (populară în perioada precedentă)⁴.

Marșul forțat spre râu, pregătirile de luptă (săparea tranșeelor în pământul înghețat), lupta și consecințele acesteia sunt narate într-un ritm alert, cu multe dialoguri și incursiuni în reflecțiile personajelor. Maniera realist-psihologică de redare a evenimentelor războiului este lipsită de efu-

text, *Interdisciplinarity. Studies and Articles, volume III. Section: Literature*, ediția a III-a și publicate în volumul colectiv editat de Institutul Alpha pentru Studii multiculturale, publicat de Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2014, pp. 1318-1325.

2 <https://news.rambler.ru/education/50092893-sovet-federatsii-podderzhal-vklyuchenie-v-uchebniki-po-literature-proizvedeniy-sovetskih-klassikov/> (trad.n.) (Accesat în 29 iulie 2023)

3 S. Medvedev, *A War Made in Russia*, trans. by S. Dalziel, Polity, 2023.

4 M. Balina, "Prose after Stalin" în E. Dobrenko, M. Balina (eds.), *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature*, New York, Cambridge University Press, 2011, p. 157.

ziuni lirice și tonalitatea eroică, asumate de către A. Fadeev și B. Polevoi în lucrările analizate. Realitatea din tranșee, cu rănile și moartea soldaților, survenită subit, dezvăluie și aspecte psihologico-emoționale ale celor implicați – comandanți și soldați deopotrivă.

Corporalitatea din romanul bondarevian este dublată de latura etico-emoțională, psihologică, iar apropierea de moarte generează diverse reacții la diferitele caractere: bătrânul Cibisov este un „*mort pe picioare*”; Drozdovski își urmărește ambițiile cu prețul multor vieți; Kuznețov cunoaște revelații de natură etică și este gata să se sacrifice alături de ceilalți soldați, asemenea colonelului Deiev; generalul Bessonov este condus de principiul că „*orice succes sau insucces este plătit cu sânge*”⁵, având rolul unei conștiințe demiurgice pe parcursul narațiunii⁶. Meritul prozei bondareviene constă în surprinderea aspectelor relaționale în război, în dezvăluirea unor aspecte realiste, mai puțin atrăgătoare despre combatanții sovietici, la fel de umani și supuși aceluiași ambiții și dorințe meschine ca și cei din lumea opusă din perspectiva ideologică, din lumea capitalistă⁷.

Spațiul războiului

Spațiul din romanul *Zăpada fierbinte* este reprezentat schematic, prin prisma personajelor principale: în „*albul întins al stepei*”⁸ Kuznețov trăiește senzația paradoxală a sufocării „*de prospețimea aerului geros*”⁹ și reflexul de a închide ochii „*înaintea orbitoarei străluciri a deșertului zăpezilor sub soarele triumfător.*”¹⁰

Satul idilic rusesc îi declanșează comandantului de pluton o senzație puternică de ne-apartenență la lumea violentă a războiului, de parcă ar fi pășit în altă realitate atemporală. Această impresie este însă rapid spulbe-

5 *Ibidem*, vol. 2, p. 253.

6 Vezi prezentarea situației de pe front din perspectiva naratorului omniscient, cu incursiuni în reflecțiile lui Bessonov - *Ibidem*, vol. 1, pp. 121-124; vol. 2, pp. 217-218.

7 Vezi pasajele care se referă la captura de război, la diversele lucruri, suveniruri de la soldații nemți decedați sau găsite din întâmplare, îndeosebi fragmentele despre ceasul de aur (găsit printre lucrurile unui soldat neamț mort) pe care Neceaevoia să i-l ofere cadou Zoiei. Deși Kuznețov simte o repulsie față de aceste obiecte, alți soldați sovietici nu-i împărtășesc atitudinea.

8 *Ibidem*, vol. 1, p. 12

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, vol. 1, p. 13.

rată de discuția cu un băiat, care-l întreabă pe Kuznețov dacă nu are lucruri de schimbat – o haină, săpun sau albituri – detalii care formează realitatea dură a războiului.

Drumul, parcurs de plutonul lui Kuznețov în acest spațiu nesfârșit de zăpezi, alături de alte câteva plutoane, este descris sub semnul întrebării repetitive: „*Când facem oare popasul? Când?*”¹¹

Vocea narativă oferă tabloul coloanei de militari care înaintează în stepa înghețată: în timp ce pierde tot mai mult din „*aspectul acela de aliniere bravă*”¹², aceasta capătă ritmul unei mișcări „*automate, ca o mașinărie, în vis*”¹³. „*Alinierea bravă*” este redată vizual fără lustrul specific retoricii eroice staliniste despre război, prin cuvinte din aria semantică voit opusă intenției de eroizare: „*Uriașa coloană se lăbărța din ce în ce, ostașii moleșiți de oboseală călcau tot mai agale, mai cu nepăsare, unii se și țineau de scuturile tunurilor, de antetrenuri, de loitrele căruțelor cu muniții trase de flocoșii căluți mongoli cu boturile umede albe și țepoase de promoroacă, care dădeau din cap ca niște jucării mecanice.*”¹⁴ Acest tablou este completat de aspecte auditive, care înlocuiesc atmosfera de la începutul marșului (discuții, cântece, glume, râsete, exaltare): „*scrâșnetul zăpezii sub mii de picioare, bocănitul ritmic de copite al cailor asudați, duduitul amarnic al tractoarelor remorcând obuziere grele, totul se contopea într-un singur zvon monoton și adormitor.*”¹⁵

Înaintarea monotonă a soldaților prin stepa înzăpezită este întreruptă de un eveniment neplăcut: coborând un deal cu caii ce trăgeau tunurile grele, un cal își rupe picioarele, astfel că Drozdovski dă ordin ca acel cal să fie împușcat. Întreaga scenă este pătrunsă de note de naturalism, specifice prozei bondareviene, dar și scriiturii lui V. Bâkov, G. Baklanov și B. Okudjava, ceea ce le-a atras reproșul criticilor sovietici de a fi vinovați de *remarquism* (semnificând concentrarea asupra dezamăgirilor vieții și a zugrăvirii în tonuri naturaliste a vieții de pe front, specifice lui Erich Maria Remarque, ceea ce era în conflict cu ideologia sovietică, preocupată de construcția cultului celui de-Al Doilea Război Mondial)¹⁶. Scena menționată surprinde

11 *Ibidem*, vol. 1, p. 52.

12 *Ibidem*, vol. 1, p. 50.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*, vol. 1, p. 51.

15 *Ibidem*.

16 Vezi, în acest sens, M. Balina, *op. cit.*, p. 158 și D. Brown, *Soviet Russian Literature since Stalin*, New York, Cambridge University Press, 1978, pp. 276-277.

și dinamica relațiilor dintre Drozdovski și soldați: tânărul Sergunenkov este apostrofat de către Drozdovski, însă încurajat de ceilalți camarazi pentru sensibilitatea sa față de incident: „*Sergunenkov întoarse către Drozdovski niște ochi nevăzători, de orb, două lacrimi grele se scurgeau de sub genele lipite de chiciură pe obraji săi de adolescent.*”¹⁷

Popasul multășteptat este descris într-o manieră simbolică: culorile asfințitului sunt semnificative pentru apusul vieții multora dintre cei prezenți la acel popas. Ambianța apocaliptică este sporită de imaginea ruinelor așezării, distruse de curând, ambianța sporită și de „*vântul dinspre asfințit, de un miros dulceag și sfâșietor de cenușă*”¹⁸:

Spațiul stepei în război suferă câteva modificări: pregătirile pentru confruntarea dintre sovietici și nemți, apoi consecințele acestei confruntări (resturi de arme, tunuri, cadavre, tancuri distruse). După momentele contemplării acestor întinderi în decursul popasului urmează modificarea scopului stepei, transformarea spațiului pentru a sluji drept agent protector în luptă, deși rostul ultim al acestui spațiu indiferent față de drama atâtor vieți va fi cel de cimitir. Săparea dificilă a șanșurilor pe malul râului Mâșkova, situația bateriei și așteptarea confruntării sunt descrise în câteva fragmente care subliniază imperativul acelei munci istovitoare, dată fiind apropierea implacabilă a bătăliei ce se apropie „*ca niște avalanșe montane*”, „*ca un tăvălug, în stare să măture orice în cale*”.¹⁹

Începutul bombardamentului dezvăluie diferențele de caracter dintre Kuznețov, Cibisov și Uhanov: Kuznețov resimte un fior rece în stomacul crispat de încordare²⁰, Uhanov urmărește cu privirea bombele care vin în spre ei și-și ferește capul de ele ca de niște pietre²¹, iar Cibisov privește, ghemuit, cu ochii nevăzători și rostește abia inteligibil: „*Numai de n-ar cădea aici, Doamne, numai aici, nu!*”; „*Copii! Doar ... am copii... N-am dreptul să mor. Nu-l am... Copiii... – mormăia el ca într-o rugăciune.*”²² Kuznețov așteaptă cu înfrigurare terminarea bombardamentului, gândindu-se la starea tunurilor și a lunetelor, preocupat de responsabilitatea sa ca un „*zvâcnet în creier*” și contrariat de reacția trupului său „*îngreunat*”, „*împins înapoi de su-*

17 I. Bondarev, *op. cit.*, vol. 1, p. 68.

18 *Ibidem*, vol. 1, p. 73.

19 *Ibidem*, vol. 1, pp. 140-141.

20 *Ibidem*, vol. 1, p. 196.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, vol. 1, p. 197.

flu”²³, cu durere în piept, cu urechile țiuind, „în timp ce urletul bombardierelor în picaj, valurile fierbinți de aer străpunse de șuieratul schijelor îl striveau tot mai tare de fundul mișcător al adăpostului”²⁴. Imaginea șoarecilor care cad din vizuinele distruse de bombardament scot la iveală tulburarea cognitivă a comandantului de pluton, incapabil să-și amintească numele „ghemotoacelor” și „unde le mai văzuse atât de limpede.”²⁵

Asemenea detalii surprinzătoare, reacția diferită a combatanților față de ele și/sau revenirea asupra unui detaliu din diverse perspective sunt aspecte specifice prozei lui Bondarev, care contribuie la cristalizarea unei perspective personale, psihologice asupra războiului. Un alt exemplu de strategie narativă specifică acestui scriitor ar fi revenirea asupra ultimei dorințe a Zoiei din dialogul cu locotenentul Kuznețov, în timp ce ambii încearcă să facă față înaintării tancurilor inamice spre poziția plutonului lui Davlatian.

Apropierea dintre Zoia și Kuznețov se realizează tot în timpul luptei²⁶, fiind martorii morții lui Kasâmov și parteneri în încărcarea tunului rămas intact, pe poziția plutonului lui Davlatian. Fragmentele care prezintă situația lui Kasâmov sunt pătrunse de un naturalism atroce.²⁷

Amintirile despre vorbirea incorectă, cu accent a lui Kasâmov despre plaiurile natale și observarea unor aspecte ale trupului livid sunt factori motivatori pentru Kuznețov să continue să tragă cu orice preț spre tancurile inamice, care înaintau spre poziția lor. Câteva clipe cât a privit chipul deja mort a lui Kasâmov sunt suficiente pentru a remarca schimbările survenite: instaurarea unei palori specifice și căpătarea unei „frumuseți stranii și respingătoare pe care o dăruiește numai moartea”²⁸. Descrierea ochilor și a ultimei priviri a soldatului diferă de ochii sticloși ai ofițerului neamț, descoperit mort mai târziu lângă bateria sa.²⁹

Atacul inamic, eforturile de apărare și contracarare a atacului sunt redate prin diverse detalii vizuale și auditive, odată cu schimbările ce inter-

23 *Ibidem*, vol. 1, p. 198.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*.

26 Vezi Olga Grădinaru, „Triunghiuri relaționale și coliziuni psihologice în proza lui I. Bondarev”, în *Transilvania* 3/2019, pp. 35-42.

27 *Ibidem*, vol. 1, p. 231.

28 *Ibidem*, vol. 1, p. 232.

29 *Ibidem*, vol. 2, p. 110.

vin. Perspectiva asupra evenimentelor ce se desfășoară sub ochii personajelor este cea de tranșee, fără a avea acces la o viziune amplă asupra câmpului de luptă; combatanții intuiesc faptul că tancurile inamice au rupt linia de apărare pe flancuri, însă nu sunt convingși de situația în care se află. Viziunea panoramică este accesibilă celor situați la postul de observație, fiind redată prin intermediul dialogurilor, deciziilor prompte, a comentariilor și a puținelor introspecții în fluxul gândurilor generalului Bessonov. Perspectiva predilectă de reprezentare a înclăștării forțelor inamice rămâne cea îngustă, limitată și angoasantă a tranșeei, alternată cu prezentări detașate ale situației, descrieri ce creionează o geografie abstractă a războiului, redusă cromatic la contrastul dintre negru și roșu,:

*Între timp, pe toată porțiunea din stânga staniței în flăcări, înnegrită ca sub un tăvălug care răscolea țarina, uriașul **triunghi** se deșira cu vârful înainte, iar **dreptunghiurile** tancurilor sure-arâmii apăreau și dispăreau în negura fumului, legănându-și deasupra pâclei turelele.³⁰; **Zigzagul** primului val de tancuri cuprindea treptat într-un **semicerc** liniile de apărare de pe malul râului, și fâșiile de lumină ale farurilor, care le băteau în ochi, se îndreptau direct spre tunuri. [...]³¹*

Structurarea informației despre situația de după luptă are loc după același principiu de alternare a perspectivelor – cea naratorială și cea a personajelor. Vocea narativă are rolul demiurgic, dublat de rolul generalului Bessonov, în timp ce combatanții au posibilitatea de a pătrunde doar o parte din amploarea împrejurărilor, așa cum este evident din următoarele fragmente: „*Nici Kuznețov și nici Uhanov n-aveau de unde să știe că [...]*”; „*Știau în schimb foarte precis că [...]*”³²

După confruntare, spațiul din conștiința soldaților care au supraviețuit se rezumă la un pârjol pe pământul înghețat, ca un cimitir răvășit, o încremenire a mișcărilor năpraznice petrecute de curând, într-un contrast de alb și negru, dominat de percepții auditive contradictorii: deși „*nicăieri niciun foc, nicio mișcare, niciun sunet - ca și cum tot universul ar fi fost ucis până la ultima suflare.*”³³

Ceea ce stăruie în toate descrierile spațiale este imensitatea stepei înghețate și sentimentul sfâșietor al singurătății într-un teritoriu unde dom-

30 *Ibidem*, vol. 1, p. 213 (sublinierile ne aparțin).

31 *Ibidem*, vol. 1, pp. 217-218 (sublinierile ne aparțin).

32 *Ibidem*, vol. 2, p. 93.

33 *Ibidem*, vol. 2, p. 101.

nesc frigul, moartea, pârjolul și duhoarea de „fier încins și a praf de pușcă, vopsea de ulei arsă”³⁴. Natura pare a găzdui acest spectacol morbid al războiului, mulându-se pe circumstanțele tragice ale destinului multor combatanți – sovietici și naziști deopotrivă.

Spațiul reprezentat în secvențele de după luptă se compune din bordeiul în care soldații își petrec puținul timp nocturn, șanțurile de apărare în care se petrec atâtea evenimente nefaste, întinderea cu tancuri inamice și pâlnia în care erau adăpostiți cei doi cercetași sovietici cu prizonierul neamț. După misiunea de recuperare a unui cercetaș sovietic și a prizonierului neamț, după moartea Zoiei, vocea narativă descrie atmosfera nepăsătoare a noii zile, cu rolul de a identifica secvența temporală în desfășurarea evenimentelor: „Iar în jurul lor, văzduhul se limpezea, anunțând zorile, și încă de pe acum se instala asupra poziției de foc, a tancurilor arse, a stepei adormite, liniștea densă a dimineții.”³⁵

Bordeiul în care se aflau cei răniți este diferit de spațiul clinic, reprezentat în opera lui Polevoi, cu rigoarea condițiilor igienice și grija necontenită a medicilor și asistentelor; răniții sunt izolați în condiții extreme, suferind mai degrabă din cauza izolării și a neputinței decât din cauza rănilor suferite. Totuși, ca și în spitalul din *Povestea unui om adevărat*, mirosul este cel care lasă o impresie profundă, „învăluie”, „țâșnește”, „năvălește” asupra vizitatorului: „o atmosferă acră, cu miros metalic”, „aerul irespirabil, duhnind a nădușeală, pansamente neschimbate, mantale ude”, „duhoarea neputinței omește și a durerii”, „vălătucuri de aburi de o căldura urât mirositoare.” Aceste aspecte olfactive sunt însoțite de sunetele specifice unui spațiu al răniților și al muribunzilor - „gemete, suspine, glasuri măcinate de lupta prelungită cu durerea.”³⁶

Timpul războiului

Percepția temporală este redată și în conștiința personajului-raisonneur, Kuznețov, după ce descoperă trupurile neînsuflețite ai celor din plutonul său: „Dar el privea doar de la distanță, cum piere grupa sa; și nu era în stare să facă nimic. Însă acele scurte frânturi de timp fulgeraseră în veșnicie, ștergând de pe fața pământului pe toți aceia care s-au aflat aici, ostași din grupa sa pe care

34 *Ibidem*, vol. 2, p. 106.

35 *Ibidem*, vol. 2, p. 201.

36 *Ibidem*, vol. 2, p. 207.

nu apucase să-i cunoască suficient ca oameni.”³⁷ Percepția spațial-temporală din viziunea locotenentului Kuznețov este ilustrată, în câteva rânduri, în acele clipe de după luptă, când, împreună cu Uhanov, inspectează împrejurimile și încearcă să cântărească greutatea celor întâmplate:

*Dar mai cumplite și mai înspăimântătoare decât tot ce i se limpezea în conștiință nu erau cele trăite în decursul bătăliei din acea zi, ci deșertul, pustiul acesta al singurătății instalat aici, tăcerea monstruoasă ce acoperise ca un clopot bateria, ca și cum el, Kuznețov, ar fi umblat printr-un cimitir răscolit, și în jur n-ar mai fi rămas nimic viu pe lume.*³⁸

Kuznețov resimte distanța temporal-afectivă dintre persoane, în război, în timpul vizitei ce i-o face lui Davlatian în bordeiul sanitar. Davlatian își exprimă dezamăgirea, ciuda și neputința din cauza faptului că nu a reușit să lupte, fiind rănit atât de curând, la începutul bătăliei („ghinion idiot, îngrozitor de absurd”³⁹), dar și invidia față de prietenul său, Kuznețov, care a luptat în momentele decisive ale luptei și n-a fost rănit. Așa-numitul noroc al camaradului din viziunea lui Davlatian este perceput ca o povară cumplită de către Kuznețov, în lumina evenimentelor și trăirilor din ultima zi și noapte, iar absurdă îi pare doar moartea Zoiei („absurditate inadmisibilă”⁴⁰).

Distanța afectiv-emoțională dintre cei doi este redată printr-o distanță temporală impresionantă („douăzeci de ani de viață”) pentru o zi o noapte pe câmpul de luptă din cauza intensității celor trăite, a rănilor interioare de proporții, ce nu pot fi cântărite, văzute sau expuse verbal: moartea lui Kasâmov, sfârșitul absurd al lui Sergunenkov, pieirea grupei lui Ciubarikov sub șenilele tancului, neamțul prizonier, sau cercetașul zăcând în craterul bombei și Zoia „făcută ghem pe zăpadă, în văgăuna aceea macabră, și sub coapsa ei lățindu-se pata întunecată, iar micul walter nichelat zăcând aruncat ca o jucărie uitată”⁴¹. Războiul impune alt ritm afectiv-temporal, iar distanța dintre oameni se măsoară în împărtășirea sau nu a acelorași experiențe: „Anii care îi apropiuau puneau între ei o distanță fără sfârșit. Davlatian rămăse-se undeva în depărtarea aceea blândă, limpede și învăluitoare, în acel trecut risipit în vreme, naiv și copilăresc, al școlii, instrucției, până și al nopții dinaintea

37 *Ibidem*, vol. 2, p. 103.

38 *Ibidem*, vol. 2, p. 106.

39 *Ibidem*, vol. 2, p. 211.

40 *Ibidem*, vol. 2, p. 212.

41 *Ibidem*, vol. 2, pp. 211-212.

bătăliei”⁴². Viziunea diferită a celor doi camarazi asupra evenimentelor este dată de statutul diferit – Davlatian în calitate de rănit, Kuznețov cu corpul neatins - și de gradul diferit de implicare (în bordeiul sanitar, în cazul primului și în luptă, în cazul celui de-al doilea): „Și ceea ce era noroc, după Davlatian, pentru Kuznețov însemna nenorocire, căci memoria lui refuza să se lepede de amintirile acestea. Ci le păstra în sine cu strășnicie.”⁴³

Soarta răniților este preocuparea lui Kuznețov din primul moment al interacțiunii cu acel spațiu așa-zis sanitar. Acesta poate fi ecoul durerii exprimate de Zoia despre circumstanțele bătăliei de la Harkov, când răniții au fost abandonați. Deși nu este convins despre soarta viitoare a celor ce zac cu dureri în acel spațiu improvizat, comandantul de pluton îi asigură că vor fi transportați cu toții la spitalul de campanie.

Statutul pe care-l au cei patru supraviețuitori din divizia lui Drozdovski este unul special pentru cei răniți din cauza faptului că au scăpat fără o zgârâietură; totuși, ceea ce îi unește pe aceștia sunt cele trăite împreună în decursul ultimei zile și nopți, acele amintiri dureroase, răni emoționale invizibile. Asistăm la dedublarea corporalității în cea carnală și cea afectivă: în ceea ce este vizibil și ceea ce nu poate nici măcar fi redat.

Dimineța, după contralovitura întreprinsă de către sovietici, spațiul de luptă este reprezentat de narator, focalizându-se asupra mișcărilor și trăirilor generalului Bessonov, care, după atâția ani, „se lepăda de însăși firea sa”⁴⁴ și căuta să fie pe câmpul răvășit de luptă, alături de puținii supraviețuitori. Resturile vestimentare, amestecate cu țărâna, alături de „paturi de arme prefăcute în așchii, măști de gaze și bidoane ostășești transformate în lipii, munți de tuburi innegrite, laolaltă cu cadavrele îngropate în zăpadă”⁴⁵ formează tabloul de după bătălia dată pe malul sudic al Mâșkovei. Pășind cu atenție printre „movilițele rotunjite sau turtite sub stratul de zăpadă, ce se iveau la tot pasul”⁴⁶, generalul e conștient că sub ele zac „trupuri de ostași care încă mai trăiseră dimineța.”⁴⁷ Descurajat de acest peisaj morbid, Bessonov „se gândea cu amărăciune, condamându-se, că s-a înșelat crezând că vede de la postul de observație viața pulsând în tranșeu.”⁴⁸

42 Ibidem.

43 Ibidem, vol. 2, pp. 211-212.

44 Ibidem, vol. 2, p. 258.

45 Ibidem.

46 Ibidem, vol. 2, pp. 258-259.

47 Ibidem.

48 Ibidem.

Ultimele rânduri ale romanului sunt preocupate mai puțin de trăirile lui Kuznețov (ridicat de la activitatea de „a uda medaliile obținute” alături de Uhanov, Rubin și Neceaev și de a sărbători cu belșugul de votcă rămas) și mai degrabă de mișcările avioanelor de asalt din depărtare și de atmosfera acelei dimineți reci de iarnă.

Imaginea dușmanului

Imaginea dușmanului este surprinsă în roman atât în discuțiile dintre soldații sovietici, cât și din descrierea prizonierului neamț și a reacțiilor acestuia în perioada captivității sale. Exclamațiile combatanților referitoare la atacatorii nemți sunt necenzurate, iar comentariile cu privire la dușmani sunt redată într-un limbaj simplu, uzual, cu expresii din jargonul de pe front; de cele mai multe ori, dușmanii sunt numiți lupi, fiare, câini⁴⁹, bestii⁵⁰, canalii⁵¹, ticăloși⁵², friți⁵³, scârbe⁵⁴, draci⁵⁵, jigodii⁵⁶, năpârci târâtoare⁵⁷ etc.

Atitudinea de greață, scârbă (și nu de frică) este una pe care o încearcă unii soldați sovietici atunci când sunt în contact cu ceva nemțesc⁵⁸, ceea ce se răsfârânge asupra limbajului folosit atunci când se referă la nemți.

Descrierea prizonierului neamț și a modului în care era privit acesta de către soldații sovietici reprezintă alte aspecte semnificative ale modului în care naratorul construiește imaginea dușmanului. Maiorul neamț este numit de Uhanov „nepricopsit”, „scrântit”⁵⁹ din cauza comportamentului său bizar, apoi că „face pe nebulul, bestia naibii”⁶⁰. Alte detalii comportamentale

49 *Ibidem*, vol. 1, p. 213.

50 *Ibidem*, vol. 1, p. 203.

51 *Ibidem*, vol. 2, p. 173.

52 *Ibidem*, vol. 1, p. 234.

53 *Ibidem*, vol. 2, pp. 107, 138.

54 *Ibidem*, vol. 2, p. 111.

55 *Ibidem*, vol. 2, p. 121.

56 *Ibidem*, vol. 2, p. 164.

57 *Ibidem*, vol. 2, p. 192.

58 În scena recuperării prizonierului neamț și a cercetașului sovietic, Kuznețov privește cu scârbă obiectele personale ale neamțului, deși acelea sunt valoroase – *Ibidem*, vol. 2, p. 173.

59 *Ibidem*, vol. 2, p. 171.

60 *Ibidem*, vol. 2, p. 184.

ale acestuia întăresc profilul Celuilalt - neom, sălbatic, fiară: „Dezlegat de Uhanov, neamțul se rostogolea, butuc alb pe fundul craterului, răsucindu-se ca într-o criză de epilepsie, lovind nebunește cu cizmele sale îmblănite și cu pumnii înmănușați în zăpadă, cu capul pe spate și cu un urlet subțire ca de fiară.”⁶¹ Ba mai mult, prizonierul hitlerist are „dinții rânjiți, ochii, bulbucăți isteric” și holbați fie înnebunit din cauza frigului, fie se încălzea, „încercând un fel de satisfacție animalică că s-a sfârșit chinul zacerii în îmbrățișarea împietrită a cercetașului rus, pe fundul craterului unei bombe, în perspectiva căreia era doar moartea.”⁶²

Aceleași sugestii și comparații de natură animalică descriu acțiunile următoare ale prizonierului, care „se porni pe scheunat”, „se ridică în patru labe”, „ochi holbați, stăpânindu-și clănțanitul dinților, scoase un sunet straniu, gâtuit”⁶³. Mai târziu neamțul „horcăia din gulerul de blană scorțos”, „scoase un răcnet sugrumat, de moarte”, pare a fi „căpiat de ger” sau „se teme de prizonierat”⁶⁴; „ochii săi [...] păreau mai sticloși, mai sălbatici”⁶⁵; „transmisioniștii întinseră cu stângăcie mâinile după neamț, de parcă încercau să prindă un iepure”⁶⁶. Privindu-se unul pe celălalt, Kuznețov și prizonierul au atitudini diferite – maiorul neamț este determinat să rămână „trufaș”, în timp ce locotenentul îl privește prin prisma urii imense: „Îi despărțea războiul, și nu aveau la îndemână decât armele gata să tragă.”⁶⁷

Ura față de dușman este un resort puternic interior, un factor motivator în luptă, regăsibil și la alți scriitori-combatanți (vezi în special Ivan de V. Bogomolov⁶⁸), dezvăluit de narator în unele pasaje: „Ticăloșii! Ticăloșii! Oh, cât îi urăsc! striga în vuietul tirului.”⁶⁹; „Niciunul din noi nu știa dimineață că ne vom ucide astfel. Și cât timp am tras, uram toate aceste tancuri și pe

61 *Ibidem*.

62 *Ibidem*.

63 *Ibidem*, vol. 2, p. 172.

64 *Ibidem*, vol. 2, p. 184.

65 *Ibidem*, vol. 2, p. 183.

66 *Ibidem*, vol. 2, p. 185.

67 *Ibidem*, vol. 2, p. 173.

68 Pentru o perspectivă comparativă asupra personajului copil în proza sovietică despre cel de-Al Doilea Război Mondial, în speță *Fiul regimentului* de V. Kataev și *Ivan de V. Bogomolov*, vezi Olga Grădinaru, „The Child Character and the Positive Hero in the Soviet Prose of the Second World War”, în *Caietele Echinoc*, volumul 19 *Communism and Negotiation of Boundaries*, Cluj-Napoca, Editura Megaprint, 2010, pp. 282-290.

69 *Ibidem*, vol. 1, p. 234.

toți aceia care ședeau aici, în ele...”⁷⁰. Într-un alt fragment, Kuznețov discută despre prizonierul neamț cu Uhanov având „o senzație aprigă, în piept, la gândul că în fața lui, la un metru de el, se afla în carne și oase, viu și nevătămat, unul dintre hitleriștii pe care-i ura numai imaginându-și-i”⁷¹. Această imagine negativă, demonizată a alterității este evidentă și din convingerea adânc înrădăcinată a combatantului sovietic: „De altminteri așa și i-a închipuit, de aceea acum nu se îndoia nicio clipă că în sufletul acestui prizonier nu mai rămăsese nimic omenesc, nimic firesc, propriu tuturor oamenilor normali.”⁷²

Așteptarea de a interoga prizonierul adus la postul de observație reprezintă pentru Bessonov un motiv pentru a medita asupra specificului mentalității inamicului, asupra resorturilor psihologice și asupra diferențelor dintre atacatori, pe de parte, și cei care se apără, pe de alta. Bessonov este pătruns de un „sentiment tainic și nesatisfăcut interes, o dorință nestăvilă de a preciza și de a cunoaște până la capăt starea adevărată de spirit a părții adverse”⁷³. Generalul sovietic este interesat nu doar de aspectele recente ce i le poate furniza prizonierul, ci și de contextul mai larg, astfel că inamicul îi face câteva mărturisiri despre diferențele spațiale dintre Franța și Rusia: „Stepele fără sfârșit ni s-au părut cât zece Franțe la un loc... Stepe pustii, nămeți cât vedeai cu ochii. Și același frig ca și la Moscova”⁷⁴. Această confesiune stârnește alte curiozități în mintea generalului sovietic despre specificul alterității și al mentalului acesteia.⁷⁵

Spațiul vast amintit de prizonier nu este un element întâmplător, căci pământul rusesc a reprezentat una dintre componentele naționalismului rus (alături de figura suveranului și componenta ortodoxă)⁷⁶; această întindere reprezenta și avantajul, și slăbiciunea sovietică în vremuri de război.

70 *Ibidem*, vol. 2, p. 109.

71 *Ibidem*, vol. 2, p. 173.

72 *Ibidem*.

73 *Ibidem*, vol. 2, p. 230.

74 *Ibidem*, vol. 2, p. 231.

75 *Ibidem*.

76 Vezi sinteza oferită de Alain Besançon, *Sfânta Rusie*. Traducere din franceză de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2012. Conform autorului menționat, Pușkin, Gogol și Dostoievski sunt responsabili pentru conturarea componentelor naționalismului rus, acestea fiind abandonate odată cu biruința revoluționarilor și întemeierea Țării Sovietelor. În acest nou cadru, „partidul-stat avea să fie sacru precum țarul” (*Ibidem*, p. 115), ideologia lua locul ortodoxiei, iar peisajul rusesc rămânea neatins, fascinand prin întinderea și profunzimea sa deopotrivă.

Pe măsură ce se desfășura interogatoriul, maiorul neamț are o atitudine tot mai obraznică, cerând o țigară și incriminând soldații ruși pentru un comportament inuman aplicat – „ținut ore în șir legat cu frânghii, ca pe un porc mizerabil”⁷⁷. Apelul la milă, lansat de către prizonier nu are efectul scontat asupra generalului Bessonov, căci acesta este mai degrabă iritat, apoi enervat de această atitudine semeață: „Să avem milă de el... râse cu sarcasm în sinea lui Bessonov de această noțiune, altădată foarte la locul ei, anulată, distrusă de mai bine de un an de acest maior hitlerist. Cere să avem milă?”⁷⁸ Discuția dintre cei doi continuă, astfel încât apelul la milă reliefează și alte subiecte, precum adevărul, sensul vieții, rostul și dialectica războiului.⁷⁹

Portretul maiorului prizonier este completat de interogatoriul la care este supus, în fața generalului Bessonov. După crizele pe care le făcuse în fața celor din plutonul lui Drozdovski, neamțul „mai cu moț”, cum e numit de traducătorul rus, arborează altă atitudine, câștigându-și încrederea că nu va mai fi ucis (ceea ce rezultă și din cererea sa de a fi internat în spital sau împușcat, căci „după chinurile îndurate nu-i mai e teamă de nimic”⁸⁰): „Mai ținea încă să-și păstreze aerul demn al ofițerului german, dezarmat și căzut prizonier, dar perfect nepăsător la soarta ce-l așteaptă, așa cum trebuia să-și fi închipuit rușii, după socoteala sa.”⁸¹

Moartea – ipostaze și percepții

În ceea ce privește reprezentarea morții în romanul bondarevian, evidențiem diferența în cazul ostașilor sovietici și a celor germani, prin prisma lui Kuznețov și Uhanov, care sunt în căutarea supraviețuitorilor în stepa înghețată de după luptă și în căutarea unui răspuns despre soarta celor uciși din plutonul lor.⁸²

Kuznețov este îndemnat de Uhanov să vină să vadă cadavrele unor nemți, dispuse surprinzător de aproape de poziția plutonului său, „surprinsă de moarte în diferite poziții, probabil nu în timpul bătăliei, ci când încercau să se târască mai încolo, cât mai departe de tancul incendiat”⁸³. Vocea nara-

77 *Ibidem*, vol. 2, p. 231.

78 *Ibidem*.

79 *Ibidem*, vol. 2, pp. 234-235.

80 *Ibidem*, vol. 2, p. 223.

81 *Ibidem*, vol. 2, p. 230.

82 *Ibidem*, vol. 2, pp. 104-105.

83 *Ibidem*, vol. 2, p. 107.

tivă zăbovește asupra unui trup neînsuflețit al unui tânăr nazist, din care reținem două detalii semnificative pentru creionarea Celuilalt, în speță a atacatorului: „*obrazul încremenit într-o grimasă de uimire [...], în timp ce în fundul ochiului căscat într-o ultimă spaimă sticlea ca o luminiță reflexul incendiilor.*”⁸⁴ Vederea unui ofițer mort este un pretext pentru Kuznețov de a cugeta asupra propriei morți: „*Ei bine, dacă va fi să mor, numai așa nu...*”⁸⁵, însă studiul acesta îndelung al trăsăturilor unui neamț ucis probabil de obuzele lui Uhanov sau Kuznețov pune capăt „*invincibilei curiozități nesatisfăcute înaintea veșniciei și a nedezlegatei taine a morții*”⁸⁶, astfel că locotenentul nu mai cercetează cadavrele celorlalți nemți.

Coordonata corporală și cea relațională se întrepătrund în romanul lui Bondarev, astfel încât cadavrele nemților sunt descrise cu o atitudine detașată, prilejuind meditațiile lui Kuznețov cu privire la chipul și poziția acestora surprinse în momentul morții. Pe de altă parte, trupurile celor din grupa sa stârnesc întrebări, însoțite de o atitudine de auto-condamnare de a nu fi fost alături de ei, de a nu fi fost capabil să ajute, să prevină moartea lor sau să-i cunoască îndeaproape. Vocile și gesturile lor din timpul luptei sunt singurele amintiri ale lui Kuznețov. Trăsăturile lor însă nu prezintă interes, doar faptul că nu mai sunt în viață are o conotație de vină pentru cei care au supraviețuit. Amestecul de trupuri, tuburi, schije în apropierea craterelor de pe urma exploziei obuzelor reprezintă descoperirea făcută de Kuznețov pe poziția unde se afla grupa lui Davlatian:

[...] [Trupurile] Zăceau în poziții stranii, nefirești, și obrazurile albe ca hârtia, mânăjite cu negreala bărbilor nerase, se îngropau în țărână, mâinile palide își rășchirau degetele, picioarele se strângeau sub burtă, umerii se ghemuiau, ca și cum ar fi încercat să păstreze ultimul strop de căldură al vieții. Un iz de moarte înghețat răspândeau aceste trupuri chircite, aceste fețe în alb-negru.⁸⁷

Pe de altă parte, percepția unui trup fără răni este una surprinzătoare și de bun augur pentru cei răniți, aflați în bordeiul sanitar și animați de speranța supraviețuirii, a posibilei biruințe, așa cum se desprinde din unele fragmente, furnizate de vocea narativă din perspectiva răniților: „*locotenent*

84 *Ibidem*, vol. 2, p. 108 (sublinierile ne aparțin).

85 *Ibidem*, vol. 2, p. 110.

86 *Ibidem*, vol. 2, p. 109.

87 *Ibidem*, vol. 1, p. 225.

*deloc rănit, căruia soarta îi hărăzise norocul de invidiat să poată vorbi cu glas normal, să poată umbla, să-și poată simți trupul întreg*⁸⁸; „Până și faptul că acest locotenent, comandantul unui pluton, nu era rănit, năștea în sufletele lor nădejdea că vor scăpa de suferințe.”⁸⁹

Deși observarea trupurilor din tabere diferite favorizează meditații diferite lui Kuznețov, naratorul reliefează ideea egalității tuturor în fața morții. Totuși, moartea soldaților sovietici nu pricinuieste nicio reflecție cu privire la eroismul faptelor acestora, cu privire la immortalitatea asigurată de memoria generațiilor următoare, așa cum am observat în cazul pasajelor lirico-eroice la Fadeev. Moartea alor săi îi produce lui Kuznețov o culpabilitate acută și regrete, nicidecum meditații despre slava faptelor mărețe. Nici măcar Bessonov, cu toată răceala și uneori cinismul câștigat după atâtea lupte, nu aduce în discuție eroismul celor căzuți în stea de lângă Stalin-grad și nu oferă discursuri înălțătoare stereotipe pentru perioada stalinistă despre spiritul eroic al combatanților sovietici și așa-numita slavă veșnică a acestora.

Observații concluzive

Războiul bondarevian este prezentat din prisma combatantului, personajul-raisonneur Kuznețov, iar perspectiva acestuia este dublată de cea a generalului Bessonov, jucând rolul unei conștiințe demiurgice în roman. Reprezentarea războiului în *Zăpada fierbinte* are loc pe mai multe planuri – spațial-temporală și relațională. Prezentul articol s-a axat pe reliefaarea reprezentării spațiale – stea înghețată de pe malul râului Mâșkova, în apropierea Stalingradului, precum și spațiul clinic improvizat într-un bordei. Percepția temporală și timpul în război sunt alte două fațete explorate în articol, alături de imaginea dușmanului și ipostazele morții – moartea lor săi și moartea celuilalt.

Aspectele analizate în roman ar putea juca un rol important în educarea cetățenilor odată cu introducerea studiului acestuia în programa școlară rusă, mai ales dat fiind tabloul dez-eroizant și mesajul profund pacifist promovat de Iuri Bondarev în lucrările sale din perioada Dezghețului sovietic. Însă rațiunea introducerii clasicii literaturii sovietice în curriculum

88 *Ibidem*, vol. 2, p. 210.

89 *Ibidem*, vol. 2, pp. 210-211.

nu ar facilita afirmarea libertății⁹⁰ și a drepturilor omului⁹¹, ci ar sluji intereselor propagandei politice în contextul crizei prelungite cauzate de războiul ruso-ucrainean.

Bibliografie

- BALINA, M., "Prose after Stalin" în E. Dobrenko, M. Balina (eds.), *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature*, New York, Cambridge University Press, 2011.
- BROWN, D., *Soviet Russian Literature since Stalin*, New York, Cambridge University Press, 1978, pp. 276-277.
- GRĂDINARU, Olga, "The Child Character and the Positive Hero in the Soviet Prose of the Second World War", în *Caietele Echinox*, volumul 19 *Communism and Negotiation of Boundaries*, Cluj-Napoca, Megaprint, 2010, pp. 282-290.
- GRĂDINARU, Olga, „Bondarev and the Errors of the Soviet Criticism”, în cadrul conferinței internaționale de la Târgu Mureș *Communication, Context, Interdisciplinarity. Studies and Articles, volume III. Section: Literature*, ediția a III-a și publicate în volumul colectiv editat de Institutul Alpha pentru Studii multiculturale, publicat de Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2014, pp. 1318-1325.
- GRĂDINARU, Olga, „Triunghiuri relaționale și coliziuni psihologice în proza lui I. Bondarev” în *Transilvania* 3/2019, pp. 35-42.
- MEDVEDEV, S., *A War Made in Russia*, trans. by S. Dalziel, Polity, 2023.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Plea for Human Dignity", *Scientia Moralitas. Human Dignity - A Contemporary Perspectives*, The Scientia Moralitas Research Institute, Beltsville, MD, United States of America, 2016, 1, pp. 29-43.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019.
- <https://news.rambler.ru/education/50092893-sovet-federatsii-podderzhal-vklyuchenie-v-uchebniki-po-literature-proizvedeniy-sovetskih-klasnikov/> (trad.n.) (Accesat în 29 iulie 2023).

90 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Plea for Human Dignity", *Scientia Moralitas. Human Dignity - A Contemporary Perspectives*, The Scientia Moralitas Research Institute, Beltsville, MD, United States of America, 2016, 1, pp. 29-43.

91 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp. 201-215.